PREFIXUL *ne-* ÎN *CODICELE VORONEȚEAN*

Sergiu DRINCU

Nu a existat, până de curând, o cercetare sistematică a formării cuvintelor în limba română veche. Apariţia volumului *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea − al XVIII-lea* (FCV), Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan − Al. Rosetti", Magdalena Popescu-Marin (coord.), Bucureşti, Editura Academiei, 2007, vine să umple acest gol şi reprezintă chiar un motiv temeinic de a revedea, prin comparaţie, datele culese şi de noi, nepublicate însă, împărtăşind astfel soarta amintitei lucrări, finalizate cu ani în urmă, dar rămasă netipărită decenii în şir. Obiectul nostru de studiu a fost, odinioară, derivarea cu prefixe în *Codicele Voroneţean*. În acest articol ne-am restrâns, din motive de spaţiu, doar la un singur prefix, *ne-*, considerându-l „reprezentativ" pentru productivitatea sa.

Am apelat la ediţia critică realizată de Mariana Costinescu (Bucureşti, Editura Minerva, 1981), neignorând însă nici ediţia lui I.G. Sbiera: *„Codicele Voroneţean" cu un Vocabulariu şi studiu asupra lui* de Ion al lui G. Sbiera [...], Ediţiunea Academiei Romîne, Cernăuţ, Tipografia Arhiepiscopală, 1885.

După cum se ştie, *Codicele Voroneţean* cuprinde un fragment din *Faptele apostolilor*, de la capitolul 18, versetul 14, până la sfârşit (filele 1^{r}-53^{v}), apoi epistola lui Iacob (55^{r}-67^{v}), prima epistolă a lui Petru, în întregime (69^{v}-82^{r}), şi a doua epistolă a lui Petru până la cap. 2, vers. 9 (84^{v}-86^{v}). Cele trei epistole sunt precedate de câte o introducere rezumativă (Iacob: 54^{r}-55^{r}; I Petru: 67^{v}-69^{v}; II Petru: 82^{v}-84^{v})[1].

BDD-A12943 © 2010 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:25 UTC)

În urma analizei textului, Mariana Costinescu a ajuns la concluzia că în cadrul lui pot fi delimitate „cel puţin două straturi lingvistice: unul nord-moldovenesc şi altul bănăţean-vestardelenesc”[2]. Ca atare, spune editoarea, „am ajuns să stabilim că manuscrisul a fost copiat în Moldova după un text provenit din părţile sud-vestice ale ţării”[3]. El se înrudeşte cu *Apostolul* tipărit de Coresi şi cu cel copiat de popa Bratul, fără însă ca cele trei *Apostole* să descindă unul din celălalt, dar provenind toate din revizuiri ale unei traduceri comune efectuate după un *Apostol* slavon aparţinând redacţiei a patra, cum a demonstrat, încă în 1914, Bohuš Tenora[4].

Arătând că studiul faptelor de limbă nu poate duce la o datare riguroasă a textului, Mariana Costinescu acceptă datarea propusă de Al. Mareş pe baza examenului filigranologic, anume intervalul 1563-1583. *Codicele Voroneţean* este considerat „după opinia curentă, cel mai vechi monument literar românesc”[5].

Cercetarea noastră are în vedere examinarea unui set de derivate cu acelaşi prefix, prefixul negativ *ne-*, urmărind fiecare derivat în parte şi în alte ediţii ale *Apostolului*, mai exact în *Apostolul* (Praxiul) lui Coresi (Braşov, c. 1563), pe baza aparatului critic întocmit de Mariana Costinescu la ediţia critică din *Codicele Voroneţean*, în *Noul Testament de la Bălgrad* (1648) şi în *Biblia de la Bucureşti* (1688), acestea două din urmă reproduse de I.G. Sbiera în ediţia sa din *Codicele Voroneţean*, limitate, evident, la fragmentele corespunzătoare din textul în discuţie.

neapăratu „fără restricţie”: [...] *propoveduia împărăţiia lu Dumnedzeu şi învăţa cealea ce-su de Domnul Isus Hristos cu toată cutedzarea, neapăratu.* (C VI/2; 53^{v}.) Cuvântul este menţinut în *Apostolul* lui Coresi, dar este înlocuit în *Noul Testament de la Bălgrad* şi în *Biblia de la Bucureşti* cu *fără ōprēlî*, respec-

BDD-A12943 © 2010 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:25 UTC)

tiv *fără contenire*. În variantele actuale ale *Apostolului* se foloseşte sintagma *fără nici o piedică*.

Nu este înregistrat, cu trimitere la *Codicele Voroneţean*, în dicţionarele consacrate limbii vechi: G. Mihăilă, *Dicţionar al limbii române vechi (sfârşitul sec. X − începutul sec. XVI)*, Bucureşti, 1974; *Dicţionarul elementelor româneşti din documentele slavo-române*, Bucureşti, 1981; Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicţionarul limbii române literare vechi*, Bucureşti, 1987, şi nici în lucrarea amintită la începutul acestui articol.

În ce priveşte etimologia, Mariana Costinescu îl încadrează la *Formaţii pe teren românesc*, cu indicaţia: cf. *apăra* „opri" (p. 204), iar în dreptul verbului amintit: part. neg. (p. 407). Ceva asemănător apare şi în DA s.v. *apărat, -ă* adj., s.a.: [Contrariul: *neapărat* = a.) „neoprit"...], o formă cu acest prefix nefiind menţionată la *apărat* s.a. În DEX, în schimb, avem a face cu un cuvânt derivat: *ne-* + *apărat.* La fel şi în MDA, soluţie spre care înclinăm şi noi. Dacă luăm însă în considerare că înlocuirea lui cu sintagmele amintite s-ar fi datorat neînţelegerii sensului, atunci s-ar putea lua în discuţie şi posibilitatea unui calc după un termen slavon. Probabil că o comparaţie cu ms. sl. 435 şi 624 în care se reflectă „modelul slavon al acestei traduceri, în momentul de faţă necunoscut" (p. 61) ar putea elucida modul de formare a acestui cuvânt.

nebun adj. „fără minte":[...] *se înfrînre neştiinţa oamenilor celora nebunrilor*" (CXL VIII/8-9; 74^{v}). Acordul adjectivului este marcat şi prin articol, în ciuda poziţiei sale postsubstantivale. În *Noul Testament de la Bălgrad* este păstrat adj. *nebuni*, dar nearticulat. În *Biblia* de la 1688 este înlocuit cu sintagma *fără minte* (Sbiera, 149), care se păstrează şi în variantele moderne. În *Apostolul* lui Coresi a fost înlocuit cu *nevăzătoriu* (CV, 376).

BDD-A12943 © 2010 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:25 UTC)

Derivatul e vechi în limbă şi este, după toate indiciile, o creaţie autohtonă. Este înregistrat în toponimie pe la mijlocul secolului al XV-lea şi în antroponimie într-un document de la 1500[6]. În ce priveşte uzul, este totuşi de stabilit dacă el a pătruns din graurile populare în limba literară a epocii sau traseul a fost invers, dinspre izvoarele bisericeşti spre graiuri[7].

necredincios adj. „care nu crede în Dumnezeu”: *De cealea ce clevetitu sîntu, Agripa împărate, de iudei, ce necredinciosu giudecă-se de voi se Dumnedzeu morrţii rrădică?* (LXXV/4-5; 38[r]). Cuvântul este înlocuit la Coresi cu *fără credinţă*, lipseşte ca adj. în *Noul Testament de la Bălgrad*, dar reapare în *Biblia* de la 1688. Versiunile moderne îl omit, aidoma *Noului Testement de la Bălgrad.* Derivatul face parte din nucleul de bază al terminologiei bisericeşti.

Dicţionarele îl înregistrează ca formaţie românească de la *credincios*, cu prefixul *ne-*[8].

necuratul s.m. „care nu crede în legea creştină; păcătos”: *Se dereptul abia se spăseaşte, e necuratul şi păcătosul iuo se voru ivi?* (CLXI/12; 81[r]). Termenul este menţinut şi în celelalte *Apostole*, cu excepţia *Noului Testament de la Bălgrad,* unde este înlocuit cu un alt derivat cu prefixul *ne-*: *nedereptulu* (Sbiera, 163; CV 389). În variantele moderne apare *nelegiuit*. Nu e menţionat în dicţionarele limbii vechi, şi nici FCV, cu trimitere la *Codicele Voroneţean.*

În ce priveşte etimologia, *necurat* atât ca adj., cât şi ca s.m. şi f. este un calc „după slavonul *necistŭ*, prin confuzie cu *necistivŭ*”[9]. Dicţionarele actuale (DEX, NDU, MDA) îl consideră alcătuit din *ne-* şi *curat*, ignorând calcul amintit ca model de formare.

necurăţie s.f.:[...] *întru bărrbăteştile strature, întru multă beutură, întru necurăţie, ale idolilor slujbe* (CLVIII/2; 79[v]). Cuvântul este înlocuit în *Noul Testament de la Bălgrad* cu *spurcat*, iar în *Biblia* de la 1688 cu *nedirept*: *cele nedirepte*

BDD-A12943 © 2010 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:25 UTC)

închinăciuni, dar este păstrat în *Apostolul* lui Coresi. În ediţia din 1989 a *Apostolului* este preferată sintagma *slujiri idoleşti.*

Dicţionarele explicative amintite se opresc şi aici la forma „de suprafaţă" *ne- + curăţie,* trecând peste posibilul model slavon relevat de Mariana Costinescu: „În cea mai mare parte a pasajuluii citat, traducerea voroneţeană reflectă varianta din ms. sl. 435, de care diferă numai prin folosirea substantivului *necurăţie* în locul lui *necurate* (*nečistyi(x)*. Formularea *necurăţie* concordă cu cea din ms. sl. 624, numai că aici substantivul apare la plural: *nečistoty(x)*" (p.48).

nedătător adj.: *Sfîrşitu(l), toţi întru ura- mîndrie plătitori, fraţii-iubitori, miluitori, supuş, înţelegători, nedătători rreu dereptu rreu sau împutare dereptu împutare* (CLIII/5-6; 77^{r}). Cuvântul a fost înlocuit în *Apostolul* lui Coresi cu verbul *nu dareţi* (rău pentru rău) (CV, 381), în *Noul Testement de la Bălgrad* cu gerunziul *nedînd* (rău pentru rău), iar în *Biblia* de la 1688 cu *nerăsplătind* (rău pentru rău). În ediţia din 1989 apare *Nu întoarceţi* (rău pentru rău). Nu este înregistrat în dicţionarele limbii vechi şi nici în FCV. Este vorba de o construcţie izolată, formată din prefixul *ne-* şi adj *dătător*, reprezentând, după toate aparenţele, un calc după un cuvînt slavon. Şi aici comparaţia cu ms. sl. 435 şi 624 ar putea fi edificatoare.

nederept s.m.: *Şti Domnu(l) burătatea-cinstitori din năpasti a-i izbăvi e nederepţii în dzua de giudeţu în chinu a-i veghiia*" (CLXX/12-13; 86^{v}. Cf. şi 78^{r}). Este păstrat în *Apostolul* lui Coresi şi în *Noul Testament de la Bălgrad*. În *Biblia* de la 1688 apare sub forma (cei) *nedirepţi*, iar în ediţia din 1989 (cei) *nedrepţi*.

Forma substantivată *nederepţii* este un cuvânt specific textelor religioase din secolele al XV-lea − al XVI-lea. Cu toate acestea, în FCV nu sunt înregistrate cele două atestări din *Codicele Voroneţean*. Dicţionarele îl consideră, corect, un derivat cu *ne-* de la adj. *drept*, formaţie care apoi s-a substantivat.

BDD-A12943 © 2010 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:25 UTC)

Rămâne însă şi posibilitatea ca el să fie, la bază, un calc după un termen slavon, aşa cum s-a întâmplat cu majoritatea termenilor bisericeşti din acea perioadă. Verificarea cu manuscrisele amintite ar putea clarifica, şi de data aceasta, lucrurile.

nedereptate s.f.: *Se amu întru nedereptate feciu ceva dostoinic morrţiei, nu me leapădu de a muri* (34^{r}, cf. şi 31^{v}). La 62^{r} /11-12 apare forma de genitiv: *Şi limba este focu, fru(m)seaţea nederpataţiei*. Cuvântul este păstrat în *Apostolul* lui Coresi. În *Noul Testament de la Bălgrad* este înlocuit cu verbul *amŭ greşit, iar în Biblia* de la 1688, cu sintagma *amŭ făcut strîmbătate* (Sbiera, 69).

Forma de genitiv a fost păstrată: *nedereptăţii* în *Noul Testament de la Bălgrad* şi *nedireptăţii* în *Biblia* din 1688. Doar în *Apostolul* lui Coresi apare fără prefixul *ne-*: *dereptăţiei* (cf. Sbiera, 125).

În FCV, p.33, este considerat un derivat cu prefixul *ne-* de la subst. *dreptate*. Compararea cu ms. sl. 435 arată că este vorba de un calc după sl. *nepravda*.

nefăţarnic adj. „sincer": [...] *blîndă şi binre-supuietoare, plinră de milosti, de plodulu bunrătaţiloru, fără păreare şi nefăţarrnică*. (CXXVI/12; 63^{v}. V. şi CXLIII/14; 72^{r}.) Păstrat în *Apostolul* lui Coresi, a fost înlocuit în *Noul Testamrnt de la Bălgrad* cu *fără făţărie,* dar conservat în *Biblia* de la 1688 pentru enunţul citat. Pentru formularea de la 72^{r} : [...] *întru fraţi iuboste nefăţarrnică* [...], *Biblia* de la 1688 foloseşte sintagma *fără făţărie*, iar în ediţia din 1989, derivatul *neprefăcută.*

Cuvântul nu este înregistrat în dicţionarele limbii vechi. În FCV, p.156, este considerat derivat substantival cu sufixul *-nic* de la verb (v. infra, *nefăţări*). La bază însă, el este un calc după sl. *neliceměrno* (CV, 209).

nefăţări vb. „a nu se preface": *Şi se tatăl chiemaţi nefăţărîndu, cel ce giudecă tuturor după lucru* [...] (CXLII/7; 71^{v}). Doar în *Apostolul* lui Coresi se menţine un derivat cu *ne-* :

BDD-A12943 © 2010 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:25 UTC)

nefăţarnici (cf. CV,370), în timp ce în celelalte este înlocuit cu sintagme: în *Noul Testament de la Bălgrad* cu *fără făţărie*, iar în *Biblia* de la 1688 cu *fără făţărnicie* (Sbiera, 142). În ediţia din 1989, *fără părtinire*.

Mariana Costinescu îl glosează atât sub vb. *făţăra* (p.189), la *Formaţii pe teren românesc,* cât şi sub vb. *făţări,* la *Indicele de cuvinte* (p.429), fără ca aceste verbe să fi fost atestate în textul *Codicelui Voroneţean*. Nici FCV nu-l înregistrează în acest *Codice*. MDA, care dă şi prime atestări, identifică un *nefăţărit*, *-ă* abia pe la 1838. După toate aparenţele, avem a face şi aici cu un derivat (de la *făţări* sau *făţăra*, acesta din urmă atestat în secolul al XVI-lea, cf. Rosetti, ILR,502), calchiat după un termen bisericesc slavon. A fost, se pare, o construcţie neviabilă, ceea ce şi explică eliminarea ei din textele ulterioare ale *Apostolului* şi, prin consecinţă, din limba literară veche, aşa cum s-a întâmplat şi cu *făţărie*.

negrăit adj. „în dezacord": *Negrăiţi era unul către altul* (CIII/11; 52^{r}). V. şi 70^{v}/6: *Bucuraţi-vă cu bu(cu)rie negrăită şi slăvită* [...], unde sensul este „de nespus; de neexprimat" (CV, 331, 368).

Pentru primul enunţ, în *Noul Testament de la Bălgrad* se foloseşte *ne asămănare*, iar în *Biblia* de la 1688, *netocmiţi fiindŭ* (Sbiera, 105). Pentru *negrăit* din al doilea enunţ, ambele scrieri amintite folosesc (bucurie) *nespusî*., formulă preluată şi în 1989: (vă bucuraţi cu o bucurie) *nespusă*. În ce priveşte primul enunţ, ediţia din 1989 preferă sintagma *neînţelegere* (unii cu alţii).

Deşi *negrăit* pare un cuvânt popular, format pe teren românesc fără model străin, sensul „în dezacord" (52^{r}) ne determină să-l considerăm un calc terminologic după sl. *nesŭglasni* (cf. CV, 209).

În *Codicele Voroneţean* există şi alte derivate cu *ne-*, dar ele nu prezintă semnificaţii deosebite faţă de cele analizate până aici.

BDD-A12943 © 2010 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:25 UTC)

Din faptele prezentate rezultă următoarele concluzii:

1. În majoritatea cazurilor, formaţiile cu acest prefix sunt cultisme, în sensul că ele fac parte din terminologia bisericească a epocii.

2. Pătrunderea lor în limba populară este, în acea perioadă, relativă, ele nefiind înţelese, probabil, de masa credincioşilor. Aşa se şi explică înlocuirea lor cu diferite sintagme în alte redacţii ale *Apostolului*.

3. Înlocuirea acestor derivate poate proveni şi din faptul că ele sunt calcuri după cuvinte dintr-un sistem derivativ prefixal foarte productiv fie că e vorba de slava veche, fie de slavonă, sistem care în româna cultă nu poseda această calitate. Productivitatea prefixului în cauză va creşte treptat, pe măsura pătrunderii formaţiilor culte realizate cu el în limba populară.

De altfel, multe din aspectele rămase neclarificate în ce priveşte sistemul derivativ prefixal ar putea fi limpezite printr-o cercetare tematică diacronică, de felul celei pe care am încercat-o şi noi în acest articol.

Note:

1. Mariana Costinescu, *Introducere* la *Codicele Voroneţean*, Bucureşti, Editura Minerva, 1981, p.13.

2. *Ibidem*, p.19.

3. *Ibidem*, p. 20, 45.

4. *Ibidem,* p.8.

5. *Ibidem*, p.7. Cf. şi Ştefan Munteanu, Vasile D. Ţâra, *Istoria limbii române literare*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică,1983, p.66-67.

6. *Dicţionarul elementelor româneşti din documentele slavo-române*, p.153.

7. În teza mea de doctorat, *Derivarea cu prefixe în limba română* (1978), am sesizat faptul că derivatele slave analizabile pătrunse în română pe cale populară sunt rare, cercetătorul fiind surprins şi de puţinătatea împrumuturilor slave cu *ne-*.

8. Ar putea fi luat în considerare, în cadrul tendinţei de calchiere a termenilor bisericeşti, şi sl. *nevěrъn*.

9. Cf. FCV, p.32.

BDD-A12943 © 2010 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:25 UTC)